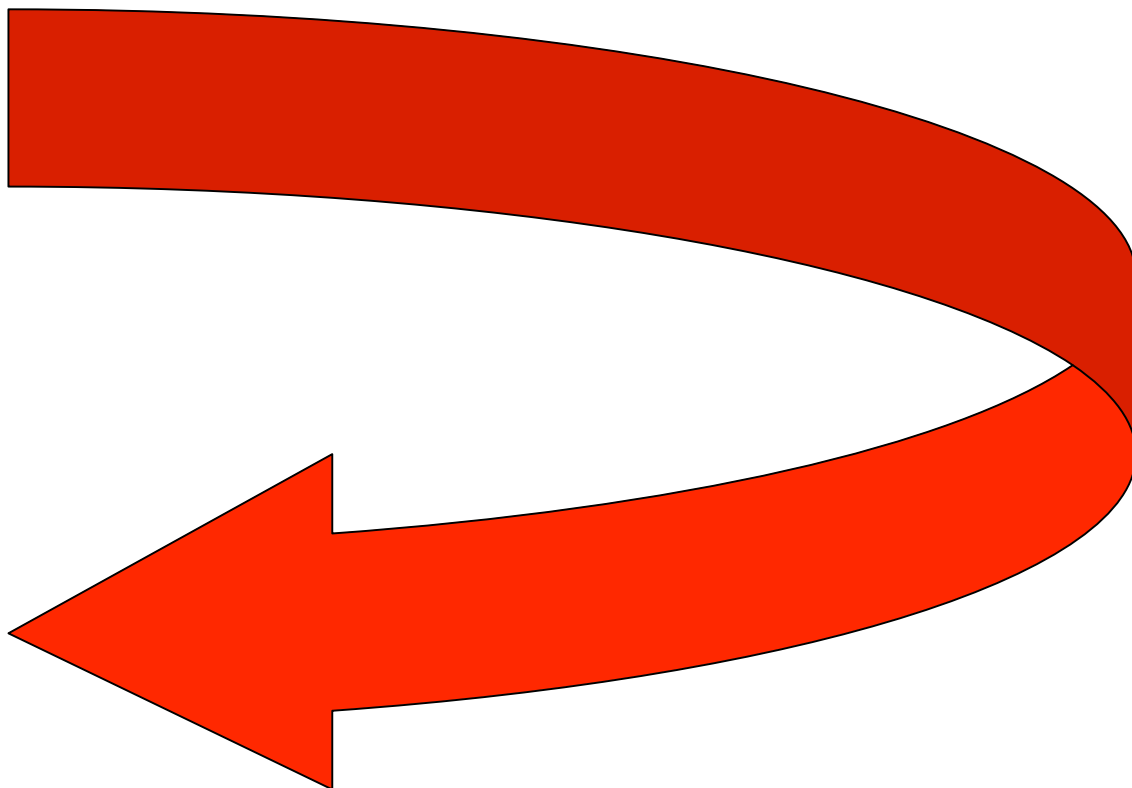

Ny Tid

Rapport 4

Ingemar Lindberg

Nästa vänster

– efter den nationella
klasskompromissens tid

arenaidé

Ingemar Lindberg

Nästa vänster

**– efter den nationella
klasskompromissens tid**

Publicerat i oktober 2010

©Författaren och Arena Idé

Arena Idé är en del av Arenagruppen
www.arenagruppen.se

Arenagruppen
Drottninggatan 83
111 60 Stockholm
Tel (vx) 08-789 11 60
Fax: 08-411 42 42

Ny Tid är ett projekt inom tankesmedjan Arena Idé. Syftet är att befrämja en radikal och progressiv idéutveckling inom olika politikområden. Projektet kommer att söka inspiration från såväl andra länder som de senaste forskarrönen. Inom projektet kommer vi att publicera rapporter och uppsatser kring en rad frågor och med en bred ansats. Rapporterna kommer att presenteras och diskuteras på offentliga seminarier.

Nästa vänster

– efter den nationella klasskompromissens tid

Inledning	5
Vid vägs ände?	6
Välfärdsutredningarna och klassamhället	7
Stigande välfärd, växande klyftor	9
Klassamhällets maktordning	12
Socialdemokratin släpper konfliktperspektivet	14
Kapitalismens nya mönster	16
Globaliseringen och den finansstyrda kapitalismen	19
En rimlig löneandel	21
Makten över investeringarna	23
Två tredjedelssamhället – klasskiktningens nya drag	25
Människovärdet, individens frigörelse	29
Arbetarrörelsens vägval	32
Kan verkligen socialdemokratin förnya sig?	33
En föreställd maktlöshet	33
Socialdemokratin och de folkliga rörelserna	34
Socialdemokratin sociala bas – och frågan om ”medelklassen”	35
Är en annan socialdemokrati möjlig?	37
Referenser	38

Inledning

Europeisk socialdemokrati rörde sig på 1990-talet bort från klassanalys och långsiktig samhällsförändring till förmån för en röstmaximeringsstrategi, vänd mot en otydlig "medelklass". Kritiska röster mot den utvecklingen har främst höjts inom de fackliga rörelserna och från en del vänsterdebattörer och aktiva i ungdomsförbunden. Invändningarna har dock ofta framstått som mer tillbakablickande än framtidsinriktade. I dag är socialdemokratin splittrad och vilsen.

Problemet formuleras gärna som en kris för socialdemokratin. Men en diskussion om socialdemokratis eller den breda vänsterns framtid måste ställa samhällets problem i centrum – inte socialdemokratis. Det är bristen på nutida kritisk samhällsanalys som skapar socialdemokratis villrådighet. Att diskutera organisation och valtaktik utan att ta in samhällets förändring är att enbart skrapa på ytan.

Min huvudfråga i den här essän kan formuleras så: vilka kvardröjande tankemönster från industrisamhällets och klasskompromissens tid hindrar socialdemokratin – eller bredare uttryckt den politiska vänstern – från att vara en stark politisk kraft i dagens Europa? Essän behandlar i första hand finanskapitalismens nya drag och ett förändrat klassamhälle men berör också balansgången mellan kollektiva lösningar och individuell frigörelse.

Min tes är i korthet att kapitalismen under de senaste trettio åren genomgått djupgående förändringar – produktionens rörlighet över gränserna, finanskapitalismens enorma tillväxt och snabb rörlighet samt den sociala reproduktionens (samhällets verksamheter som syftar till det mänskliga livets fortbestånd) inordning under vinstintresset. Vi kan skönja ett nytt skede i kapitalismens utveckling: från välfärdskapitalism till finanskapitalism. Föreställningen att klassamhället tonar bort och de sociala motsättningarna upplöses är vilseledande. Klyftorna växer och en ny konfliktlinje träder fram kring de värden och intressen som ska styra vår omvårdnad, skola och livsmiljö. Här kan nya handlingsvägar för social rättvisa formas. Finanskapitalismen, de transnationella produktionskedjorna och den europeiska integrationen kräver ett fackligt och politiskt handlande över nationsgränserna för att stärka maktresurserna i folkmajoritetens händer gentemot en kapitalmakt som fått alltmer destruktiva drag.

Vid vägs ände?

Under trettio år efter andra världskriget kunde välfärdsstatens idéer och blandekonomins praktik bära upp ett socialdemokratiskt samhällsprojekt med tydlig färdriktning. Konkreta reformförslag skrevs in i "berättelsen" om en samhällsförändring bort från fattigdom och utsugning, mot folkhemmet eller välfärdsstaten. Grundbudskapet var människovärde. Internationalens kända ord "från mörkret stiga vi mot ljuset" uttryckte ett arbetarklassens frigörelsetema, vars innebörd gick djupare än till befrielsen från materiell nöd. Men inom den socialdemokratiska tankeramen rymdes även en nyttorationell idétradition där framsteg mättes i kronor och ören och reformer formades uppifrån av kloka sociala ingenjörer.

Arbetarrörelsens framväxt sammanföll med industrins. Åren närmast efter 1960 nådde industrisysselsättningen sin höjdpunkt, nära hälften av de sysselsatta var då anställda inom industri- och byggnadsverksamhet. I dag har industriproduktionen utlokaliseras från kapitalismens centra. Tjänstesektorn, nu med två tredjedelar av de sysselsatta, har i dag samma dominans som jordbruket hade när industrialiseringsprocessen var i sin linda (Schön).

Produktionens nätverksorganisering och rörlighet över gränserna liksom finanskapitalets snabba tillväxt har ändrat maktens strukturer och politikens förutsättningar. Samtidigt avtar tillväxtens värde i form av höjd livskvalitet i samhällen med redan hög materiell standard medan miljö- och klimathoten tvingar till grundläggande omprövning av begreppet utveckling. Socialdemokratin står villrådig inför den nya formen av kapitalism. På dagens globala orättvisor har socialdemokratin inget annat svar än "frihandel" och "utvecklingsbistånd".

Sedan femton års tid tävlar två tendenser om ledarrollen inom europeisk socialdemokrati. Tony Blairs och Gerhard Schröders "tredje väg" lever vidare som en strävan till "modernisering" vänd mot en diffus medelklass. Mot den ställer kritiker en mer vänsterinriktad eller "traditionalistisk" hållning som hävdar att klassamhället "fortfarande" består. Den senare hållningen bärs (liksom högerpopulismen) av en lätt nostalgisk samhällsanalys, som följer industrisamhällets tankeramar. Ingen av linjerna har i längden visat sig framgångsrik och europeisk socialdemokrati har på senare tid slagit historiska bottenrekord i länder som Frankrike, Italien, Tyskland, Storbritannien och senast Sverige.

Medan vänstern försvagats de senaste årtiondena har nyliberala krafter i stället byggt sin berättelse på idéerna om individens självförverkligande och marknadens frigörande kraft. De har ställt frihet mot trygghet och beskrivit det onda som förkvävande kollektivism. Välfärdsstatens bärande institutioner (sociala trygghetssystem, en reglerad nationell arbetsmarknad) har urholkats medan de institutioner som nyskapats i detta skede – den avreglerade globala finansmarknaden, Världshandelsorganisationen WTO, EU:s stabilitetspakt och EMU – har formats kring förenklade idéer om marknadens välsignelser och kapitalets frihet. Men den nya högerens avregleringspolitik har inte lyckats infria löftena om allmänt framåtskridande utan de rika har skott sig medan klyftorna växt och obalanserna förstärkts. I dagens globala kris har föreställningen om den självreglerande marknaden lidit skeppsbrott.

Tredje vägens tänkande inom europeisk socialdemokrati missförstod strukturomvandlingen, skriver det tysk-brittiska politikerparet Andrea Nahles och Jon Cruddas i tidskriften *Fronesis* nyligen utgivna temanummer om socialdemokratin. Jag håller med så långt. När Blair och Schröder formade sina *New Labour* och *Neue Mitte* utgick de från att klassmönstret hörde till en förgången tid. De tog stöd hos sociologiprofessorn Anthony Giddens, som i boken *Den tredje vägen* inte ens nämner klassamhället, vilket naturligtvis inte är ett förbiseende när det gäller en tränad sociologs samhällsanalys. I efterhand är det uppenbart att Blair och Schröder gick vilse i sin samhällsanalys. På kuppen förlorade deras partier sin identitet på politikens höger/vänsterskala.

Föreställningen att klassamhället upplösts är alltså en avgörande del i den europeiska socialdemokratis identitetskris. Men det duger inte att enbart påstå att klassamhället "fortfarande" lever kvar. Vad för slags klass; finns det en bred och homogen löntagarklass, finns det en ny underklass? Vad håller samman, mot vem? I den enkla vänsteragitationen kan man framstå som radikal bara genom att slänga fram ordet klass. För att närmare granska klassamhällets nya mönster ska vi ta avstamp i det skede då det nationellt reglerade industrisamhället stod på toppen. Då var välfärdens fördelning och klassamhällets mekanismer centrala frågor både i forskningen och i politiken. I det skedet spelade svenska och andra nordiska välfärdsforskare en uppmärksam roll.

Välfärdsutredningarna och klassamhället

Vid Socialdemokraternas extrakongress i oktober 1967 slog LO:s dåvarande ordförande Arne Geijer fast att det fortfarande fanns "ofantliga brister i det svenska samhället". En tredjedel av de anställda

hade mycket låga löner. De hade samtidigt "den längsta arbetstiden, den sämsta arbetsmiljön, de tyngsta och smutsigaste jobben och den högsta pensionsåldern". Geijer konstaterade att "vi har en arbetarklass i lika hög grad i dag som vi haft tidigare". Socialdemokratin hade vid den tiden suttit vid makten praktiskt taget oavbrutet sedan 1932. Barnbidrag, sjukförsäkring och ATP hade införts och ledande socialdemokrater hade börjat tänka att välfärdssamhället snart var färdigbyggt. Geijers brandtal blev startsignal för en ny uppmärksamhet på klassamhällets orättvisor.

1967 års statliga låginkomstutredning fick i uppdrag att kartlägga det svenska klassamhället. Resultaten kom att få stor betydelse i det tidiga 1970-talets samhällsdebatt. 450 000 anställda i låglönebranscher tjänade mindre än 7 kronor i timmen, de kom att kallas "de extremt lågavlönade". Rapporterna blev kontroversiella och de ledande inom arbetarrörelsen försökte vifta bort uppgifterna om de extremt lågavlönade med att det nog rörde sig om människor som inte var "normalt funtade på handens och huvudets vägnar", som tidens finansminister Gunnar Sträng uttryckte saken i en radiodiskussion. Men två tredjedelar av de lågavlönade var kvinnor – var de sämre "funtade"? Utredningen visade sig hålla för granskning och regeringen kände sig besvärad. Låginkomstutredningen fick order att avsluta sitt arbete i förtid men fackförbunden, i synnerhet den dåvarande "låglönekartellen" inom LO, tog rapporterna på allvar.

Under de följande tio åren utvecklades i Sverige främst kring Institutet för social forskning vid Stockholms universitet en bitvis glänsande välfärdsforskning. Parallellt med att 1968 års levnadsnivåundersökning upprepades åren 1974, 1981 och framöver, undersökte forskare som Walter Korpi och Gösta Esping-Andersen klassamhällets djupare mekanismer och välfärdspolitikens möjligheter att motverka dessa. Inom OECD inleddes med aktiv svensk medverkan ett arbete på att utveckla sociala indikatorer som bättre än BNP skulle mäta samhällets utveckling. Det är ingen överdrift att säga att svenska och nordiska forskare i det här skedet låg i samhällsforskningens frontlinje. Och forskningen hade en radikal politisk udd.

Låginkomstutredningen nöjde sig inte med att lägga fram inkomststatistik. Klassamhället handlade om mer än pengar, menade Uppsalaforskarna ledda av Sten Johansson, och kartlade sociala skillnader över ett spektrum av nio huvudområden: arbete, försörjning, utbildning, bostad, kostvanor, fritid och hälsa, uppväxtvillkor och familjerelationer samt politiska resurser. I rapporterna delades människorna upp mellan företagare, högre, lägre och mellantjänstemän och facklärd eller icke-facklärd arbetare.

Låginkomstutredningens bild av klassamhällets sociala struktur formades underförstått med den fackliga och politiska arbetarrörelsen som mottagare och tänkt aktör. En enkel indelning i tre socialgrupper användes ofta vid den här tiden. Socialgrupp 1 bestod av akademiker och egenföretagare, socialgrupp 2 av tjänstemän och socialgrupp 3 av arbetare. På industrisamhällets tid hade den indelningen ett gensvar i hur människor upplevde samhällets struktur. Den hade också aktörsperspektiv och argumentationskraft. Fakta som visade hur socialgrupp 3 missgynnades kunde fångas upp av en dominerande facklig centralorganisation för arbetare, LO, och ett statsbärande parti som såg sig som ett arbetareparti.

Sten Johansson utvecklade så småningom också en lysande teori för välfärdsundersökningarnas roll i samhällsprocessen.¹ Undersökningarnas syfte är att ge underlag till den breda demokratiska samhällsdebatten. De ska alltså inte utvärdera enskilda politiska åtgärder. I en utvärderingsforskning vill man isolera effekten av just den åtgärd som man studerar, exempelvis en skattesänkings inverkan på arbetskraftsutbudet. Välfärdsundersökningarna ska i stället belysa helheter och ge underlag för att bedöma verkningarna av stora, politiskt betydelsefulla samhällsprocesser. Rapporterna skrivs inte för de sociala ingenjörerna utan för medborgarna. Utvärderingen sker i den demokratiska processen.

Om Sten Johanssons analys av välfärdsutredningarnas roll är tydlig, så är hans syn på klassamhället desto otydligare. Marx eller Weber? Ska man se klassamhället som en fördelningsfråga och ge välfärdsundersökningarna en beskrivande roll? Eller handlar klassamhället om maktfrågor, inte bara i politiken utan även och kanske främst, i det ekonomiska livet? Vi ska strax återkomma till dessa frågor, som har en avgörande betydelse för vår förståelse av dagens samhällsutveckling.

Stigande välfärd, växande klyftor

Hur ser då utvecklingen ut, från det 1960-tal då Arne Geijer slog larm om klassamhället och fram till i dag, om vi mäter utvecklingen med välfärdsundersökningarnas mått? Har samhällsklyftorna ökat eller minskat? Har de gamla klassmönstren trätt tillbaka, har nya växt fram?

¹ Sten Johansson: *Mot en teori för social rapportering*, Institutet för social forskning, 1979-09-15.

Enklast att mäta är inkomstfördelningen. Perioden 1965-80 kännetecknas av en förhållandevis snabb utjämning av inkomsterna i Sverige. Valfärdsforskarna pekar på tre huvudorsaker: fler människor i arbete, solidarisk lönepolitik och utbyggnad av den sociala tryggheten, särskilt den allmänna tilläggs-pensionen (ATP), som inte var i full funktion förrän vid 1980-talets början. Vid 1980-talets början var klassamhället kanske inte avskaffat men bland de industriellt utvecklade länderna var Sverige då tillsammans med Finland det mest jämlika landet i modern tid. Från 1983 och framåt ökar inkomstskillnaderna i Sverige, först långsamt men sedan kraftigt. Vid millennieskiftet har hela den tidigare utjämningspolitikens verkningar på inkomstfördelningen suddats ut. Mätt med inkomstfördelningens mått är Sverige ett klassamhälle lika mycket i dag som vid efterkrigstidens början.²

Sverige år 2010 är naturligtvis på många sätt ett annat samhälle än för 50 eller 60 år sedan. När olika generationer svarar på frågor om sina uppväxtvillkor framträder fyra förändringar med särskild skärpa. Ännu på 1940- och 50-talen växte många barn upp på landet eller i småorter, de hade flera syskon, ekonomiska svårigheter under uppväxttiden var vanliga och modern var i regel hemmafru. Familjemönstren och det så kallade genuskontraktet har sedan dess genomgått en dramatisk förändring med kvinnlig frigörelse som förtecken. Hemmafrufamiljens korta historiska höjdpunkt på 1950-talet ersattes under 1960- och 70-talen av en stark ökning av kvinnors ekonomiska självständighet, en process där politiska reformer som individuell beskattning, daghemsutbyggnad och föräldraförsäkring spelade en viktig roll. Till det kom p-piller, fri abort och en ändrad familjelagstiftning enligt principen "äktenskap kan förändras men föräldraskap består". Många av de förändringar som vi kan avläsa har positiva förtecken och har hållit i sig. Livslängden har ökat, spädbarnsdödligheten pressats ner. En huvudtendens i tiden är en stegvis frigörelse från auktoritära och patriarkala mönster.

Men det finns också oroande drag utöver de växande inkomstskillnaderna. Arbetslösheten har efter 1980-talets slut tillåtits ligga på 6–9 procent, en nivå som tidigare under efterkrigstiden sågs som massarbetslöshet. Kraven i arbetslivet har på många sätt blivit brutalare. Redan under 1980-talet börjar arbetsmiljöundersökningarna rapportera ökad "negativ stress", alltså kombinationen av högt tempo och lågt självbestämmande. Vid övergången till 1990-talet ökar stressen kraftigt och allt fler anställda upplever arbetet som psykiskt påfrestande. Det blir färre som kan bestämma arbetstakten själva medan fler än tidigare upplever att de har alldeles för mycket att göra och att de inte kan

² Ingemar Lindberg (red.): Den glömda krisen – om ett Sverige som går isär, Agoras årsbok 2000.

koppla av tankarna om jobbet på fritiden. Samtidigt kommer ett liknande trendbrott i fråga om den psykiska ohälsan. Andelen som upplever ängslan, oro eller ångest tilltar kraftigt, bland både arbetare och tjänstemän. Sömnbesvär och återkommande huvudvärk ökar starkt särskilt bland unga kvinnor.³ Under 2000-talet ligger sedan påfrestningarna och symptomen på ohälsa kvar på den nya högre nivån.

Sammantaget har en lång period av otvetydigt framåtskridande för de breda folkgrupperna bromsats upp och ersatts av en mer splittrad bild. På många områden – arbetsliv, inkomster, boende, skola – ser vi växande klyftor. De redan välbeställda har fått det bättre. Men de hårdare kraven i arbetslivet innebär att man ska ha hundra procentlig arbetsförmåga för att platsa. Fler ställs utanför och osäkra, tidsbegränsade anställningar blir vanligare. De som invandrade på 1960- och 70-talen fick arbete direkt, rekryterades aktivt till facket och blev integrerade i samhället, även om de fick de hårdaste jobben med svåra förslitningsrisker. Senare tids invandrare och även deras barn har i skrämmande omfattning hamnat i arbetslöshet och utanförskap. Avregleringar, privatiseringar och höjd kapitalavkastning har gett stora vinster för dem med en gynnad position i arbetslivet. Men för de stora grupperna av arbetare och låg- och mellantjänstemän har den här formen av tillväxt – högre tempo, hårdare styrning – haft sitt pris. Har priset varit för högt? Och vem ska betala det? Det är just som underlag för en bred demokratisk diskussion om sådana frågor som välfärdsundersökningarna har sin roll – helt i enlighet med Sten Johanssons ursprungliga intentioner.

I efterhand kan vi se att det sena 1970-talet och det tidiga 1980-talet på många områden blev en vändpunkt i samhällsutvecklingen. Inkomstskillnaderna började öka, löneförhandlingarna splittrades upp, den ekonomiska politiken havererade, arbetslösheten släpptes upp och välfärdssystemen började stramas åt. Den svenska 1990-talskrisen har ofta framställts som orsaken till att klyftorna växte. Men processen startade tidigare och den har fortsatt efter krisen. De växande klyftorna har gett upphov till farhågor att Sverige närmar sig ett "tvåtredjedelssamhälle", där medelklass och överklass går samman och bildar politiska majoriteter uppifrån medan de ekonomiskt och socialt utanförstående ställs utanför när politiska majoriteter bildas.

Vi ska återkomma till frågan om socialdemokratien och medelklassen.

³ Ingemar Lindberg: *Tillväxtens pris – oro och stress i transportarbetarnas arbetsmiljö*, Premiss 2006.

Klassamhällets maktordning

Det som kännetecknar välfärdsstaten, skrev den socialdemokratiska ideologen och tidigare finansministern Ernst Wigforss 1955, är strävan mot full sysselsättning och en mer rättvis fördelning av produktionsresultatet än vad marknadskrafterna ger.⁴ På båda dessa centrala områden har välfärdsstaten sedan 1980-talet försvagats – och inte bara i Sverige. Den svenska utvecklingen är en del i ett större mönster.

I hela den västliga industrivärlden ser vi att länderna rör sig åt samma håll under två skeden. *Under de första trettio åren* är inkomstskillnaderna minskande eller stabila, tillväxten hög, vinsterna rimliga, arbetslösheten låg och välfärdspolitiken byggs ut, inte bara i Sverige utan i hela vår omvärld. *Från 1980-talets början* börjar en ny ordning växa fram. Full sysselsättning är inte längre huvudmålet utan låg inflation. Arbetslösheten ligger på 6-9 procent. Vinstnivån höjs, inkomstskillnaderna växer och välfärdspolitiken rullas tillbaka. Skillnader mellan länder kvarstår, det är inte de länder som gick längst under det tidigare skedet, som Sverige, som rullar tillbaka välfärdspolitiken mest, snarare tvärtom. Skiftet kommer också senare i Sverige, först under senare delen av 1980-talet. Men det gemensamma är färdriktningen under dessa båda skeden. För att förstå dessa båda skeden i efterkrigstidens utveckling hjälper oss inte de undersökningar om välfärdens fördelning som fortfarande upprepas enligt samma modell som för femtio år sedan. De mäter – som namnet anger – välfärdens fördelning, inte maktens. Och klassbegreppet har i stort sett försvunnit ur dessa undersökningar. Har vi numera två, tre eller många klasser – eller inga alls?

Walter Korpi, en av våra mest självständiga och envetna samhällsforskare, utvecklade på 1970-talet en maktresursteori för sin analys av välfärdskapitalismens framväxt och dess skilda uppenbarelseformer i olika länder. I boken *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen* (1978) lägger han fram sitt synsätt på makt och klass. Den marxistiska klassanalysen betonar motsättningen mellan dem som för sin försörjning måste gå ut på arbetsmarknaden och sälja sin arbetskraft, dvs. lönearbetarna, och dem som äger produktionsmedlen och köper arbetskraft, dvs. borgarna eller arbetsgivarna. Hos Max Weber däremot, den främste kritikern av Marx klassanalys, konstitueras klasser, fortsätter Korpi, inte enbart av skillnader i egendom (att äga eller inte äga produktionsmedlen) utan också i skillnader i de tjänster

⁴ Ernst Wigforss: *Efter välfärdsstaten*, Tiden 1955.

och den prestationsförmåga som kan erbjudas marknaden. Medan Marx kopplar sin klassanalys till relationerna *i produktionen*, ser Weber klasser främst som uttryck för vad människor har att föra ut *på marknaden*, dvs. deras marknadsresurser. Webers synsätt leder till mer mångskiftande klass-situationer och en mångfald av klasser. Till det kommer enligt Weber att intresse- och konfliktgrupper även kan grundas på en ofta nedärvd tillhörighet till "statusgrupper", karakteriserade av samhörighet i livsstil och uppväxtvillkor.

Debatten om klassteorierna bottenar enligt Korpi delvis i att klassbegrepp kan tjäna såväl beskrivande som förklarande syften. När Weber – liksom senare Dahrendorf och Giddens – kritiserar Marx "två-klass-modell" (arbete/kapital) för att inte ta sig an medelklassen, blandar de dessa syften. Om man vill beskriva hur människors välfärd är fördelad, kan en struktur som bygger på olika sociala gruppers marknadsresurser vara relevant. Men syftet med Marx klassmodell var att förklara den långsiktiga utvecklingen av det kapitalistiska samhället. I ett kapitalistiskt samhälle, där näringslivet i huvudsak ligger i privata händer, finns alltid en betydande makt hos dem som äger produktionsmedlen. Den makten kan mer eller mindre väl balanseras av maktresurser i folkmajoritetens händer. Väsentliga förändringar i de västerländska samhällena under de senaste hundra åren, skriver Korpi på 1970-talet, kan ses som "följder av att den växande styrkan hos fackföreningar och politiska partier baserade på arbetarklassen har minskat maktskillnaderna mellan samhällsklasserna". Denna maktresursteori, som Korpi utvecklar några år senare i boken *Den demokratiska klasskampen* (1981), förklarar till väsentlig del de skillnader som kan avläsas mellan olika former av västerländska välfärdsstater. Samhällets klasstruktur och de breda löntagargruppernas fackliga och politiska mobilisering blir med detta synsätt avgörande orsaker till politisk utveckling och välfärdsfördelning i industrisamhällets olika utvecklingsskeden.

Medan välfärdsundersökningarna fortsatt fram till vår tid, har den forskningsmässiga bilden av klassamhället blivit alltmer oskarp. Att med förfinade analyser mäta olika gruppers välfärdsutveckling är i dag den helt dominerande ansatsen. Sociologer har vidareutvecklat en weberianskt mångskiftande klassanalys och övergått till att, till synes mer neutralt, tala om olika former av "socio-ekonomisk indelning". En slags logisk slutpunkt, eller ett bottennapp, uppnås när Anthony Giddens i sin bok *The Third Way* alltså helt utelämnar varje beskrivning av ett klasssamhälle och därmed ger intellektuell legitimering åt en "moderniserad" socialdemokrati, som bortser från klassfrågorna och vänder sig mot mittenväljarna. Forskningen har medverkat till att underlaget för en socialdemokratisk

identitet eroderat. Maktfrågorna har försvunnit i ett töcken. Och i den processen har politikerna blivit åsiktsmaskiner. De har lämnat samhällsanalysen åt andra, främst ekonomerna, som blivit vår tids sociala ingenjörer. I ekonomernas diagram existerar inga maktförhållanden.

De två skedena i efterkrigstidens utveckling kan förstås med Korpis maktresursmodell. Produktionen har blivit rörlig över gränserna och det snabbbrörliga finanskapitalet utnyttjar sin makt till att kräva höjda vinstkvoter medan rösträtten och den fackliga organiseringen fortfarande i stort sett enbart har nationell verkningskraft. De avgörande förändringarna sker på kapitalsidan. Och i samma skede tappar socialdemokratin sin kritiska samhällsanalys.

Socialdemokratin släpper konfliktperspektivet

När industrisamhällets skede nådde sin höjdpunkt var alltså nästan hälften av alla anställda verksamma i industrin; i dag har andelen nära nog halverats och processen fortgår. Välfärdssektorn har i dag fler anställda än industrin – och flertalet av dessa har inte privatkapitalet som motpart – inte ännu, åtminstone. Ändå griper kapitalismens mekanismer allt hårdare in både i välfärdssystemen och i vår livsmiljö, men på annat sätt än inom varuproduktionen.

Den tidiga kapitalismen innebar att lönearbetaren, när han sålde sin arbetskraft, själv blev en vara på arbetets marknad. Den fackliga rörelsen växte fram som industrisamhällets sociala motståndsrörelse och socialdemokratin var samma rörelses politiska gren. Organiseringen centraliserades så småningom på nationell nivå. Välfärdspolitik, kollektivavtalen och den fulla sysselsättningen minskade löntagarnas utsatthet för industrisamhällets risker och motverkade arbetsgivarnas maktövertag. Det var den nationella klasskompromissens tid.

Sverige fick sina särdrag. Samförståndslinjen på arbetsmarknaden var långt ifrån självklar; ännu under tidigt 1930-tal låg Sverige i topp när det gällde arbetskonflikternas omfattning. Stegvis, och så småningom med Rehn-Meidnermodellen som ramverk för samverkan mellan fackföreningsrörelsen och statsmakten, utvecklades "den svenska modellen". Industrisamhällets handslag tycktes nu bli arbetarrörelsens identitet, samförståndet blev ideologi. Det är lätt att i efterhand glömma att det var den fackliga förmågan att ta konflikt som skapade balans och möjliggjorde kompromissen.

Nya mönster formas nu. Produktionen flyttas ut och långa transnationella varukedjor växer fram, samtidigt som produktionskapitalet tappar makt till ett snabbväxande finanskapital, som tränger allt djupare in i livsvillkoren över hela jordklotet. Även om industrisamhällets klassmotsättning mellan arbete och kapital lever vidare och i många fall skärps och "globaliseras", skapar den förändrade kapitalismen nya konfliktlinjer och annorlunda politiska identiteter. Några av förändringarna kan sammanfattas så här:

<i>Från</i>	<i>till</i>
närvarande kapitalister	anonyma
produktionskapitalism	finanskapitalism
sammanhållna fabriker	outsourcing, kedjor, globala nätverk
nationella regleringar	global kapitalmakt

Även den fackliga sidan förändras. Redan vid 1990-talets mitt förhandlade tjänstemännens organisationer om en större lönesumma än LO. I dag har TCO och Saco tillsammans fler medlemmar än LO och tjänstemännens organisationer förhandlar om närmare två tredjedelar av lönesumman.

Trots de nya dragen dröjer gamla tankestrukturer kvar. När Sverige går in i en avtalsrörelse finns alla ritualer på plats. De stora elefanterna kliver upp på scenen, 2,6 procent säger en, nollavtal svarar en annan, alla inordnar sig i ett teatraliskt rollmönster utifrån institutioner från industrisamhällets tid. Ändå har den verkliga makten flyttat. Förhandlingarna är visserligen fortfarande viktiga för fördelningen och för inflytande över frågor kring arbetets organisering, men inte för det som man blåser upp sig kring – löneökningarnas nivå. Den gamla Rehn-Meidnermodellen har gått i graven. Vi ska numera anpassa oss till en "europanorm" och den anpassningen sköts i slutändan av de rörliga växelkurserna eller av Riksbanken via räntan.

Jenny Andersson utvecklar i det tidigare nämnda numret av tidskriften *Fronesis* en klarläggande analys av hur "den tredje vägen" under 1990-talet omvandlade den europeiska socialdemokratis tänkande. Tredje vägens socialdemokrati, skriver hon, avskiljde sig skarpt från nyliberalismens negativa syn på samhället, den som hade uttryckts i Margaret Thatchers beryktade ord "there is no such thing as society". Men i sitt försvar för det kollektiva handlandet återföll tredje vägens socialdemokrati ensidigt på egennyttnen. Väljarna kom att ses som en grå massa av plånboksmaximerare.

Människors vilja att utveckla och förädla sig själva ställdes i den ekonomiska tillväxtens tjänst. Det utopistiska draget dog ut; kapitalismen omtolkades till ett kunskapssamhälle med individen i centrum. Värden som jämlikhet och demokrati, tidigare centrala för socialdemokratin, kom att underordnas marknaden. Den nyttorationella idétraditionen fick övertag över rättighets- och frigörelsetraditionen. Det var inte bara klasskonflikten som sorterades undan i moderniseringens namn. I slutändan, skriver Andersson, stod den tredje vägens socialdemokrati utan en teori om konflikt överhuvudtaget. Och därmed utan en sammanhängande uppfattning om samhällsliga orsakssammanhang.

Det är just detta – bristen på en teori om samhällsliga orsakssammanhang – som enligt min uppfattning i dag är kärnan i socialdemokratis vilshenhet. Partiet saknar en bärande analys av samhällets intresse motsättningar. Därmed saknar man en ideologi. Ty, som Anne-Marie Lindgren⁵ klokt skriver: "Ideologi handlar över huvud taget inte om framtidsutopier; det handlar om hur man analyserar samhällsproblemen och vilka värderingar man vill ha som grund för hanteringen av dem."

Jag menar att vi bäst nalkas klassamhällets nya mönster genom att se dagens samhällsform som ett nytt skede i kapitalismens utveckling – ett skede bortom industrisamhället och välfärdsstatens klasskompromiss. Det handlar inte bara om nya drag i den socioekonomiska skiktningen, utan om djupgående förskjutningar i kapitalismens maktstrukturer, där numera det globaliserade finanskapitalet fått en dominerande roll. Och socialdemokratis ideologiska vilshenhet går djupare än "bara" till frågan om klassamhället.

Kapitalismens nya mönster

Kapitalismen har genom århundradena – från en blygsam start i 1400-talets italienska stadsrepubliker – kännetecknats av en ständig vidgning, både geografiskt och mot nya delar av ekonomin och samtidigt mot ett allt djupare intrång i människors livsmönster. Industrikapitalismen är bara en av dess former. I dag sprids lönearbetet till nya områden på jordklotet samtidigt som kapitalismens värden och normer invaderar den vård och omsorg, som tidigare utförts inom familjen eller i den offentliga sektorn. Inte bara vi själva som lönearbetare – vilket var industrisamhällets sociala problem, "arbetarfrågan" – utan alla våra värden och livsformer förvandlas till varor på en marknad.

⁵ Anne-Marie Lindgren är socialdemokratisk programskrivare och leder Arbetarrörelsens tankesmedja.

Kapitalism ska inte uttydas marknadsekonomi. Dess särdrag är i stället det som den franske ekonomhistorikern Fernand Braudel kallar kontramarknadens sfär, där monopol och oligopol frodas i statens hägn. Stora vinster görs inte på välfungerande marknader utan när konkurrensen sätts ur spel. Vinsterna skapas lättast när staten betalar (läkemedel, sjukvård, skolor) eller när naturliga monopol (som på energiområdet) lämnas ut till privata vinstintressen och gemensamma tillgångar säljs ut till underpris; just det som skett i en närmast ofattbar omfattning under senare tid (och där brittisk Labour och svensk socialdemokrati stundom varit pådrivande!).

De stora sammanhållna fabrikerna har sedan länge alltmer ersatts av snabbbrörliga kedjor av producerande enheter. Rutinproduktionen har automatiserats medan underhåll och service flyttats ut till osäkra anställningar och låglöneländer. Informationsteknologin har omvandlat samhället lika grundligt som en gång ångmaskinen och elektriciteten. Omvandlingen har getts ingående beskrivningar med benämningar som post-fordism eller informationssamhälle. Mindre uppmärksammade är de djupgående förändringarna på den sociala reproduktionens område. Från att tidigare ha skötts av oavlönade kvinnor har den mänskliga omvårdnaden sedan några årtionden alltmer blivit ett lönearbete. I vår tid har omvandlingen av skola, vård och omsorg tagit ett nytt steg när de utsatts för en invasion av storskaliga privata vinstintressen och kortsiktigt lönsamhetstänkande.

Att nästan uteslutande identifiera arbetarrörelsens samhällomvandlande projekt med en reglering av produktionslivet är en starkt reduktionistisk hållning, framhåller sociologen David Byrne.⁶ Välfärdsanordningarna är en hjärtefråga i arbetarrörelsens samhällssyn och kultur. Mycket talar för skärpta klassmotsättningar på den sociala reproduktionens områden. Privatiseringarna och avregleringarna öppnar upp för riskkapitalister som gör stora statligt subventionerade vinster på människors behov av vård och omsorg. Nyliberalismens institutioner och kapitalets globalisering skapar en press nedåt på skattebaserna. Och när finanskrisens väldiga budgetunderskott ska betalas genom nedskärningar i löner och välfärd väntar skarpa fördelningskonflikter. Välfärdens etiska dimension ger ideologisk laddning åt den kamp mot sociala nedskärningar som i dag växer fram i finanskrisens spår.

⁶ David Byrne, *Post-industrial class action in a context of crisis*, paper presented at European Sociological Association, Lisbon September 2009, dave.byrne@durham.ac.uk

Kapitalismens intrång på den sociala reproduktionens område handlar inte bara om "vård, skola, omsorg", som om detta inte var stort nog. Den sociala reproduktionen innefattar energi, kommunikationer och omvårdnad av vår livsmiljö – ja, allt som vårdar och återskapar människans livsbetingelser. Hotet mot vår planets sköra skikt av livgivande jord, vatten och atmosfär är i dag (vid sidan om freden) mänsklighetens främsta utmaning. Frågor av detta slag går självklart över nationella gränser. De handlar om alla människors livsmiljö – inte bara arbetarklassens – men de har ett klassperspektiv i förhållande till kapitalismens maktordning. Det blir extra tydligt när väldiga transnationella koncerner driver fram en nyliberal avregleringspolitik över jordklotet. Internationella handelsregler, fastställda i ett WTO där de fattiga saknar röst, gynnar storskaligt jordbruk i kapitalismens centra medan traditionellt småbruk i fattiga länder slås ut i en närmast ofattbar skala. De som därmed saknar försörjning fyller i stället på den svällande "informella sektorn" i dagens megastäder i Syd. Kortsiktiga vinstintressen tillåts styra över vår långsiktiga överlevnad, miljöfrågorna kommersialiseras. Avregleringspolitiken gör jord och vatten till handelsvaror.

Den sociala reproduktionens inordning under kapitalismens vinstmaximering är en parallell till den process då industrikapitalismen gjorde lönearbetaren till en vara på arbetets marknad och dåtidens arbetarrörelse växte fram. Dagens småbrukare, gatuhandlare och jordlösa har oftast inget lönekontrakt, vilket är grunden för fackliga organisationer i traditionell mening, men deras intressen står i motsättning till dagens dominerande kapitalmakt. Klasskonflikten på den sociala reproduktionens område har många ansikten. I vår del av världen handlar det om vilka intressen och värden som ska styra vår omvårdnad och ålderdom samt våra barns uppväxt och framtid. I Syd gäller det livsvillkoren för den majoritet av jordens befolkning som saknar anställning men dagligen kämpar för sin överlevnad. Den konflikten kan ta sig lika nakna uttryck som i industrisamhällets eller kolonialismens mest brutala skeden, som när i dag ursprungsbefolkningar drivs bort för att marken ska användas till de redan rikas biobränsle eller sojabönor.

Industrisamhällets upproriska krafter kunde lugnas och integreras i efterkrigstidens sociala kontrakt, där löntagarna växlade arbetsfred mot rättmätig andel i den ekonomiska tillväxten. När kapitalismen i dag invaderar den sociala reproduktionens sfär samtidigt som tillväxtens gränser blir allt mer uppenbara står den sortens handslag kring tillväxt och fördelning – historiskt sett bärande för den socialdemokratiska klasskompromissen – inte längre till buds.

Globaliseringen och den finansstyrda kapitalismen

Ett annat stort knippe av förändringar i den europeiska socialdemokratins omvärld utgörs av "globaliseringen" och det globala finanskapitalets tillväxt. Transnationella produktionskedjor och ett snabbväxande kapital har förskjutit de sociala aktörernas maktresurser till löntagarnas nackdel. Globaliseringen ska, menar jag, inte ses som en oönskad restriktion utan som en rubbad maktbalans som kan och bör påverkas.

För att bättre förstå processens innebörd ska vi återknyta till Walter Korpias maktresursteori. Begreppet maktresurser syftar på olika aktörers förmåga att belöna och bestraffa andra aktörer. Maktresurser behöver i regel inte användas för att ge makt, det är det realistiska hotet – förmågan att om det verkligen behövs kunna belöna eller bestraffa motparten – som är avgörande. Två typer av maktresurser är i modellen centrala, å ena sidan kapital som ger kontroll över produktionen och å andra sidan mänsklig arbetsförmåga, utbildning och yrkesskicklighet. Kapitalet är lättroligt, omvandlingsbart och lätt att koncentrera. Arbetsförmågan däremot kan inte skiljas från sin ägare. Den som säljer sin arbetsförmåga blir, när han utför arbetet, själv som person underställd arbetsgivaren (därav uttrycket att arbetaren själv blir en vara). Det mänskliga kapitalet är också svårt att koncentrera. Ofta finns dessutom ett överflöd på arbetskraft – arbetslöshet – som försvagar den maktresursen. Men arbetarna kan organisera sig till ett kollektivt handlande, fackligt och politiskt.

Maktresursmodellen sätter också fokus på spänningsförhållandet mellan marknad och demokrati. Medborgarnas maktresurser på marknader av olika slag är främst olika former av ekonomiska resurser, det vill säga pengar, egendom, aktier och så vidare. Dessa resurser är ojämnt fördelade, vilket uttrycks i samhällets socioekonomiska skiktning. Och den som äger mer har starkare röst. I demokratisk politik däremot är medborgarnas viktigaste resurs rätten att rösta och att sluta sig samman i politiska partier och rörelser. Och rösträtten är fördelad enligt principen en medborgare, en röst.

Arbetarrörelsen har hittills huvudsakligen kommit att betrakta globaliseringen som en utifrån kommande restriktion på det nationella handlandet (eller som ett nyliberalt påhitt för att främja avreglering och privatisering). Men maktresursmodellen, tillämpad på dagens utveckling, pekar i stället på det påverkbara. Globaliseringen, så som den hittills kommit att formas, har stärkt kapitalets koncentrationsförmåga och rörlighet. Den har rubbat välfärdsstatens maktbalans mellan arbete och

kapital samt mellan demokrati och marknad. Produktionens rörlighet över gränserna spelar ut arbetare i olika länder mot varandra. Och det internationaliserade finanskapitalets snabba tillväxt försvagar nationalstaternas handlingsförmåga. Rösträtten och facket – de viktigaste verktygen för demokratisk mobilisering – är däremot än så länge i huvudsak nationellt organiserade. En socialdemokratisk framtidsberättelse måste i dag ofrånkomligen knyta samman nationellt, regionalt och globalt handlande – ett samband som hittills lyst med sin frånvaro. Maktförskjutningen är ingen naturbunden utveckling; verktygen i folkets händer kan ges handlingsförmåga över nationsgränserna.

Finanskapitalismens framväxt är explosiv. Det samlade värdet av privata finansiella tillgångar i världen – aktier, obligationer, banktillgodohavanden – växte från 16 miljarder dollar 1980 till 167 miljarder dollar 2006. År 1980 låg de samlade finansiella tillgångarna på samma nivå som världens samlade produktion, år 2006 motsvarade de 3,5 gånger världens BNP. En huvudorsak är att löneandelen sjunkit medan alltmer av produktionsresultaten tilldelats kapitalägarna. En annan är att löntagarnas pensionssparande i växande omfattning förts ut på finansmarknaden; pensionsfondernas tillgångar har femdubblats sedan 1992. Finansiella investerare övertar nu entreprenörernas roll som kapitalismens ledande aktörer. Den nya kapitalismen skapar en ond cirkel av låg tillväxt, ökande arbetslöshet och fler tillfälliga anställningar samt fortsatt omfördelning uppåt i inkomststegen, vilken i sin tur leder till tillväxt av den finansiella sektorn och nya risker för bubblor och kriser.

Bland de nya kapitalisterna är institutionella investerare den utan jämförelse mest betydande gruppen. Det handlar främst om pensionsfonder, försäkringsbolag och investerings- eller ömsesidiga fonder. Efter millennieskiftet har tillväxten varit explosionsartad. Svårigheten att skapa attraktiva vinster för placerarna har gett upphov till diverse innovationer, där riskkapitalbolag och hedgefonder fått en framträdande roll. Förvaltningen har blivit alltmer aktiv. Investerarnas strategier handlar om finansspekulation, aktieägaraktivitet och politiska påtryckningar. Alla tre återverkar på de anställdas intressen och maktresurser. Spekulationen leder till att de framtida pensionernas värde sätts på spel. De politiska påtryckningarna – inriktade på skattesänkningar och privatisering – försvagar löntagarnas demokratiska maktresurser, byggda på principen: en medborgare, en röst. Men mest ingripande är de institutionella investerarnas aktieägaraktivism. Den syftar till snabba och stora kassaflöden för aktieägarna. De anställdas rättigheter attackeras och kortsiktigheten sätts i system. Riskkapitalbolag och hedgefonder går i spetsen för en normförskjutning som inte stannar där utan sprids även till den

produktiva delen av ekonomin. De nya aktörerna sätter i dag riktmärken för vinster och företagsledning till och med i den sociala reproduktionens verksamheter (Huffschmid).

- o -

De knippen av förändringar som här lyfts fram – produktionens och reproduktionens ändrade organisering samt globaliseringen och finansialiseringen – gör att vi sammantaget kan tala om ett nytt skede i kapitalismens utveckling, efter industrialismen och den välfärdskapitalism som präglade de första trettio åren efter andra världskriget i vår del av världen och som gett socialdemokratin dess (hittills) bärande samhällsuppfattning och självbild.

En rimlig löneandel

De senaste tjugo-trettio åren har en minskande andel av produktionsresultatet gått till löntagarna medan en växande andel tillfallit kapitalägarna. I USA har lönerna i stort sett legat still i flera årtionden, trots produktivitetökningar. Efterfrågan har bara kunnat hållas uppe med den väldiga långivning, vars kollaps utlöste den globala krisen.

Frågan vad som är en rimlig löneandel av produktionsresultatet behöver i dag tas upp till ny diskussion av åtminstone två skäl. Det första är den långsiktiga tendensen att löneandelen sjunker i hela OECD-området.⁷ Det andra är den globala finanskrisen och risken för en långvarig realekonomisk nedgång. Risken är stor att många länder satsar ensidigt på en exportstrategi ut ur krisen, där lönerna hålls tillbaka för att vinna marknadsandelar. I ett enskilt land kan återhållsamhet och "krisavtal" vara ett framgångsrecept för att klara jobben. Men om löntagare i alla länder håller tillbaka de egna lönerna för att vinna marknadsandelar, förlorar de alla på lönesidan utan att därmed rädda några jobb. Tvärtom – efterfrågan förblir låg, arbetslösheten stiger och krisen förlängs.

Roland Erne har undersökt om den sjunkande löneandelen i Europa åren 1980 - 2000 haft strukturella orsaker eller avspeglar ett medvetet handlande för att vinna marknadsandelar. Han granskar ut-

¹⁷ Under 1970-talet låg den överlag på 70 procent eller mer av den samlade produktionen. År 1975, som var toppåret, uppgick löneandelen till 70,4 procent i USA, 76,3 procent i EU-15 och 80,1 procent i Japan. Därefter har den successivt sjunkit för att år 2006 uppgå till 64,5 (Japan), 66,2 (EU-15) respektive 66,3 (US) procent (Huffschmid). I diskussionen om den utvecklingen har åtminstone tre farhågor lyfts fram. (1) En större del av den samlade kakan tillfaller kapitalägarna, vilket bidrar till växande klyftor och stärker det instabila finanskapitalets makt. (2) Eftersom vinsterna inte återinvesteras fullt ut blir efterfrågan och resursutnyttjandet i ekonomin lägre, vilket bidrar till hög arbetslöshet. (3) Genom att skatteuttaget är mycket högre på löner än på kapital innebär en sjunkande löneandel att skatteunderlaget och därmed finansieringen av välfärdspolitiken försvagas.

vecklingen i fjorton EU-länder sedan 1993 och konstaterar att reallönerna genomgående utvecklats långsammare än produktiviteten och att löneandelen således har sjunkit överlag. Erne går igenom land för land med hypotesen att en successiv nedgång av löneandelen sannolikt speglar en strukturell försvagning, kanske främst orsakad av hög arbetslöshet, medan en kombination av sociala pakter och en stegvis sänkt löneandel talar för ett medvetet konkurrensinriktat handlande. Hans slutsats är att fem länder (Portugal, Grekland, England, Danmark och Sverige) inte visar upp en sjunkande löneandel (Sverige dock under de båda kriserna vid 1980- och 1990-talens början). Två länder (Frankrike och Spanien) visar en kontinuerligt (inte stegvis) sjunkande löneandel. Här tycks de fackliga organisationerna inte ha spelat med men inte heller varit starka nog att (om de så önskat) hindra den utvecklingen. Men i sju av fjorton länder (Finland, Tyskland, Holland, Belgien, Italien, Irland och Österrike) tycks de fackliga organisationerna aktivt ha medverkat i en konkurrensinriktad lönepolitik ("competitive corporatism") som bidragit till en sjunkande löneandel.

Europa riskerar i dag att gå in i en långdragen recession i finanskrisens spår, liknande utvecklingen i Japan efter den tidiga 90-talskrisen där. Om alla länder söker exportera sig ur krisen får vi en deflatorisk spiral nedåt. Alltför hård inflationsbekämpning och för låg efterfrågan leder till att arbetslösheten biter sig fast i Europa. Den risken förstärks när länder nu ska "spara sig ur krisen" med hjälp av brutala nedskärningar. Lönerna har en avgörande betydelse när det gäller risken för stagnation. Om inte de nominella lönenivåerna hålls uppe kan Europa komma in i en deflatorisk spiral av det slag som plågade Japan länge (Herr, Kazandziska). Samtidigt hindrar – enligt härskande ekonomiska teorier och den dominerande rädslan för att förlora finansmarknadens "förtroende" – de stora budgetunderskotten en expansionsstrategi med sikte att genom höjd inhemsk efterfrågan bekämpa arbetslösheten och de stora budgetunderskotten.

Den sjunkande löneandelen belyser att arenan förändrats. Det fackliga "löftet" att inte bjuda under varandra i kampen om jobben kräver i dag ett handlande som förmår knyta samman arbetare i olika länder. Arbetarrörelsens grundfrågor kan inte längre fullt ut lösas på nationell nivå.

Men en höjd vinstnivå kanske behövs för att säkerställa nyttiga framtidsinvesteringar?

Makten över investeringarna

Under större delen av efterkrigstiden sågs det som en viktig samhällsuppgift att se till att upprätthålla en tillräckligt hög investeringsnivå. Den klassiska intressekonflikten i detta skede, som dryftades inom arbetarrörelsen under flera årtionden, var hur man skulle kunna säkerställa en tillräcklig investeringsvolym utan att ojämlikheten i samhället ökade. Om staten stimulerade vinstavsättningar till investeringsändamål, genom investeringsfonder som släpptes fria i lågkonjunktur, och om löntagare i vinstrika företag höll nere sina löneanspråk i den solidariska lönepolitikens namn, vilket även det frigjorde pengar för investeringar – hur skulle man undvika att detta gynnade kapitalägarnas krets och därmed bidrog till växande klyftor? De kollektivt ägda AP-fonderna i dåtidens pensionssystem var en viktig del av svaret. Branschfonder föreslogs i en näringspolitisk rapport till LO-kongressen 1961. Så småningom växte förslaget om löntagarfonder fram.

Mycket vatten har sedan dess flutit under broarna. Alltsedan löntagarfondsdebatten har svensk socialdemokrati varit livrädd för allt som kan lukta "fondsocietism". Det finns dock starka skäl att i dag återigen ta upp investeringarnas volym och inriktning till granskning utifrån de nya och annorlunda förutsättningar som nu gäller.

De senaste trettio årens stigande vinstkvot har inte lett till motsvarande ökning av de produktiva investeringarna. I stället har en växande andel av vinsterna använts till finansiella spekulationer. Avregleringen av kapitalmarknaderna har skapat en utpressningssituation, där finansbranschen kunnat ställa upp kortsiktiga avkastningskrav i storleksordningen 15–20 procent eller mer, samtidigt som arbetarnas löner hållits tillbaka och regeringarna pressats att lägga villkoren till rätta för kapitalet. Den höga vinstnivån i den privata bubbeekonomin har blivit riktmärket även för produktiva investeringar i den reala ekonomin. Investeringsandelen av företagets överskott sjönk åren 1970–2002 successivt från 60–80 procent till 40–50 procent i de ledande industriländerna (Hoffer). Vinsterna i finansbranschen har pressat undan de reala investeringarna medan allt större belopp kommit att cirkulera i de finansiella "produkternas" virtuella värld.

För arbetarrörelsen betyder det att efterkrigstidens dilemma har avlösts av ett nytt och annorlunda. Frågan i dag är hur man ska säkerställa en tillräcklig real investeringsnivå i det egna landet, när kapitalet är rörligt över nationsgränserna och dessutom kunnat vänja sig vid en avkastningsnivå som alltför få reala investeringar klarar att nå upp till. Hur kan man i detta nya läge undvika att åtgärder för

att dra till sig investeringar medför en fortsatt ökning av inkomstskillnaderna till kapitalägarnas förmån?

En bubbla kan, i likhet med ett kedjebrev eller ett pyramidspel, bara överleva så länge som den fylls på. Den globala krisen, som utlöstes 2008, sätter både investeringsvolymen och ojämlikheten i fokus. Enorma räddnings- och stimulanspaket har satts in för att hindra ett sammanbrott i banksystemet. Budgetunderskotten i G 20-länderna har mellan åren 2007 och 2010 stigit från -1,1 till -6,6 procent av BNP. Trots det har arbetslösheten ökat med ca 10 miljoner förlorade arbetstillfällen enbart i de högt industrialiserade länderna. Och regeringarna tycker sig stå inför en svår kryssning mellan Skylla och Karybdis. Att behålla höga budgetunderskott är att utsätta sig för finansmarknadens misstro. Men om alla snabbt söker spara sig ur krisen riskerar världsekonomin en ny nedgång och en långvarig recession av japansk modell.

Det uppenbara svaret på detta dilemma är rimligtvis internationellt samordnade investeringsstimulanser. Det finns i debatten en rad förslag på åtgärder i den riktningen, det som saknas är en politisk och facklig rörelse som bearbetar och formar dessa förslag och fogar in dem i en politisk process som förankras i breda medborgargrupper. Vilket just skulle svara mot socialdemokratiens historiska roll i ett tidigare skede av otillräckligt resursutnyttjande och föreställd statlig maktlöshet, nämligen 1930-talet.

Har vi råd att arbeta? Den frågan ställde Ernst Wigforss, ideolog och mångårig finansminister, 1932 i den dåvarande krisens Sverige. Svaret från den tidens ledande ekonomer var nej. När statens inkomster minskade på grund av krisen, måste utgifterna dras ner, trots att detta förvärrade krisen. Samma svar återklingar i dag när Angela Merkel talar om den schwabiska husmodern som måste anpassa utgifterna till inkomsterna. "Inget kastar ett mer skrämmande ljus på bristerna i det kapitalistiska systemet än detta svar", utropade Wigforss på 1930-talet. "Det leder nämligen till slutsatsen att vi inte har råd med att alla arbetar." Samma fråga ställer sig i dag. Har vi verkligen råd med det väldiga resursslöseri som dagens massarbetslöshet utgör? Är alla viktiga behov redan tillgodosedda? Ska världens regeringar undergivet böja sig för de globaliserade finansmarknadernas aktörer när dessa tvingar regeringar att strama åt för att inte "förlora finansmarknadens förtroende"? Europas socialdemokrati skulle fullfölja sin historiska roll om man ihop med andra progressiva krafter tvingade

igenom en ordning där gemensamma ansträngningar görs att få igång hjulen, utan att snusförnuftiga budgetbalanskrav tillåts förlänga och fördjupa ett otillräckligt resursutnyttjande.

För löntagarna är den låga investeringsnivån, trots de höga vinsterna, ett långsiktigt hot även bortsett från den akuta krisen. Det märkligaste är förstås att en stor del av de pengar som cirkulerar i det finansiella systemet, och åstadkommer dessa skadeverkningar för löntagarna, är löntagarnas egna pensionstillgångar. De söker maximal avkastning, för löntagarnas räkning, sägs det. Men det som avgör storleken på löntagarnas pensioner i framtiden är inte pensionsfondernas avkastning. Pensionsutbetalningarna ett visst år kan bara tas ur det årets produktion. Antalet sysselsatta, deras arbetstid och deras produktivitet är avgörande faktorer, inte pensionsfondernas vinstnivå. Och för att sysselättning och produktivitet ska ligga på en hög nivå i framtiden krävs reala, produktiva investeringar.

Det borde vara en spännande framtidsuppgift för socialdemokratin att säkerställa att löntagarnas avsatta pensionspengar används i löntagarnas intresse. Fonderna borde stå för en långsiktig ägarroll; kortsiktig vinstmaximering passar inte för ett pensionskapital. En mindre del av fondmedlen kan avsättas till utveckling av ny miljövänlig teknik, nya kommunikationsinvesteringar och till riskkapital för nya företag i framtidsbranscher. Redan en avsättning på en procent eller mindre av fondernas kapital för framtidsinvesteringar skulle betyda en stor resursökning. Det borde också vara självklart att löntagarkapitalet inte ska delta i ett handlande som medför en maktförskjutning till löntagarnas nackdel. Fondkapitalet ska naturligtvis inte investeras i företag som själva eller genom sina underleverantörer motverkar facklig organisering eller i övrigt handlar i strid med löntagarnas intressen. Låt oss gemensamt ange de restriktioner de vill ställa upp och välja fondförvaltare som åtar sig att följa de riktlinjer som vi anger.

Tvåtedjedelssamhället – klasskiktningens nya drag

Betyder kapitalismens nya drag – tjänstesamhället och den sociala reproduktionens förändring, globaliseringen, finansialiseringen – att det kan vara riktigt för socialdemokratin att tona ner klassmotsättningarna för att i stället vända sig mot en diffus grupp av "mittenväljare"?

Jag menar att klassidentitet fortfarande till väsentlig del skapas av positionen i arbetslivet, så som den marxistiska analysen hävdar. Men det är ingen tvekan om att industrisamhällets klasstruktur delvis har försvagats i vår del av världen – samtidigt som världen blivit ett globalt klassamhälle. Fordismens

fackliga organisering tog sikte på den kontinuerligt heltidsarbetande mannens intressen i ett relativt standardiserat arbetsliv. Arbetarklassens ömsesidiga egenintresse och upplevda gemenskap utgjorde det sammanhållande kittet. Industrisamhällets solidaritetsbegrepp byggde på likhet i arbetssituation och livsvillkor. I dagens arbetsliv finns stora grupper av anställda som snarare definierar sig som tillhörande en bred "medelklass".

Klass handlar inte bara om fördelning av materiella resurser; den upplevda klasstillhörigheten spelar roll. När den så kallade Katrineholmsundersökningen först genomfördes vid slutet av 1950-talet hade den visat att flertalet av dem som yrkesmässigt klassificerades som arbetare också räknade sig till arbetarklassen. Det gjorde också ungefär hälften av tjänstemännen. Och man ansåg allmänt att arbetarklassen hade makten i det samhället. När undersökningen upprepades vid slutet av 1980-talet hade många arbetare börjat räkna sig som medelklass. Deras värderingar hade inte förändrats och de var fortfarande löntagare men de kallade sig inte arbetare. Och svaret på frågan vilka som hade makten i samhället var entydigt – det var varken arbetarklassen eller medelklassen utan överklassen, socialgrupp 1. "Förr kände de sig som en arbetarklass med makten på sin sida. Nu känner de sig som en medelklass utan makt", sammanfattade utredaren, professor Rune Åberg.⁸

Begreppet löntagare fångar bättre dagens breda klass av anställda som saknar avgörande makt över sitt arbete. Och samhällsklyftorna har inte minskat. Parallellt med "medelklassificeringen" pågår sedan femton-tjugo år tillbaka en utsortering nedåt. Hälften av dagens ungdomar hänvisas till osäkra tillfälliga anställningar. Inom byggsektorn utkontrakteras stora delar av de farligaste och hårdaste arbetsuppgifterna alltmer till underleverantörer, som ofta kringgår kollektivavtal och arbetsmiljölagar. Liknande strukturer har växt fram i städbranschen liksom inom hotell- och restaurangverksamheten och på många andra håll. Svartjobb och osäkra anställningsformer i kombination med hög arbetslöshet har medverkat till att det utvecklats ett "prekariat" med låga löner och osäkra anställningar, omväxlande med kortare eller längre perioder av arbetslöshet.

Socialdemokratin kan omöjligt välja mellan "medelklassen" och "prekariatet". Tvärtom är det just socialdemokratin historiska uppgift att skapa en samhällsordning där dessa intressen smälts samman. Det är inte svårt att även i dag se breda sammanfallande intressen. De som tillhör den före-

⁸ Dagens Nyheter 8/7 1990.

ställda medelklassen har visserligen tagit del av en materiell standardhöjning men de rika har gjort de största vinsterna medan de anställdas otrygghet och beroendeställning har ökat. En hårt styrd och stressig arbetsmiljö, otrygghet och växande psykiska påfrestningar medverkar till en brutalisering av arbetslivet som drabbar de anställda i tjänstesektorn lika mycket som de industrianställda. För alla, både löntagare och arbetssökande, bestäms livsvillkoren till en avgörande del av arbetsmarknadens maktförhållanden.

Men det är också viktigt att se att kapitalismen alltid, förutom klass, även innefattat en genusordning. Lönearbetet organiserades tidigt utifrån förutsättningen att reproduktion sköttes i hemmet av oavlönade kvinnor. I kapitalistiska centra som England och USA härskade vidare en rassegregation som byggdes in i den framväxande ekonomiska organiseringen, liksom den präglade den politiska maktordningen. Den nya lönearbetarklassen skiktades på så sätt efter kön och etnisk bakgrund. Kvinnor från olika etniska grupper inordnades på olika sätt, skilda från män och från varandra, i den tidiga kapitalismens arbetsliv. Vissa vita män, redan politiska makthavare och fria från omvårdnadsarbetets krav, uppbackade åtminstone indirekt av profiter från slavarbete och annan utsugning av andra etniska grupper, lät bygga järnvägar och fabriker och ägde och skötte den framväxande nya ordningens företag (Acker). Vita mäns föreställningsvärld formade kapitalismens tankemönster.

De processer inom kapitalismen som skapar och återskapar genusordning och etnisk skiktning bygger på att en skarp skiljelinje upprätthålls mellan produktion och reproduktion. Den skapar två av systemets bärande drag. Det första är att så långt möjligt förneka eller begränsa företagens sociala ansvar. Kapitalismen har i regel lyckats hävda företagens icke-ansvar för de anställdas omvårdnad och produktionens miljökonsekvenser. Det andra draget är de så kallade produktiva verksamheternas överordning över den sociala reproduktionen, som får legitimerade (de vita manliga) ägarnas vinster och makt. Kvinnor och rasifierade grupper hänvisas till reproduktionen som därmed, även när den är avlönad, återskapar genusordning och rasifiering.

Dessa båda huvuddrag som backar upp kapitalismens skiktning av arbetskraften efter kön och etnicitet – företagets icke-ansvar och produktionens överordning i förhållande till reproduktionen – har dock inte alltid kunnat upprätthållas. I vissa skeden och delar av världen har företagen förmått acceptera ett ganska långtgående socialt ansvar. Så har varit fallet när företag haft en lokal eller nationell identitet och varit beroende av lokalt rekryterad arbetskraft, vilket gällt i vår del av världen

under välfärdskapitalismens skede. Men under de senaste årtiondena har den etniska skiktningen åter blivit mer framträdande. Och nu liksom tidigare, i Nord som i Syd, är det kvinnorna som innehar majoriteten av de lågavlönade och osäkra jobben. Produktionens transnationalisering befäster (än så länge) företagets icke-ansvar. När märkesföretag som Nike eller detaljhandelskedjor som Wal-Mart lägger ut produktionen på underleverantörer i långa rörliga produktionskedjor späds det sociala ansvaret ut. Genom utlokaliserad produktion och vinstförflyttning till skatteparadis söker man inte bara låglönad arbetskraft utan också just socialt icke-ansvar.

Det är viktigt att se sambandet mellan dessa tre grunder för social skiktning: klass, kön och etnisk eller "rasifierad" över- och underordning. Att lyfta reproduktionens betydelse och att hävda företagets sociala ansvar – inte bara retoriskt utan i bindande internationella regelsystem och globala avtal – är en handlingslinje som förenar dessa tre frigörelseperspektiv och rörelser. Historiskt har aldrig någon av dessa tre former av social skiktning – klass, kön och etnicitet – existerat fristående. Det är en illusion att tänka sig att genusordningen kan avskaffas medan kapitalismens maktordning lever kvar orubbad, en illusion lika osannolik som de tidiga socialisternas tanke att kvinnors eller vissa etniska gruppers underordning skulle försvinna av sig själv om bara kapitalismen avskaffades.

Medelklassinriktningen riskerar att lämna de mest utsatta grupperna utanför politikens fokus. Klassidentiteten dominerar inte längre på det sätt som den gjorde när industriarbetarklassens kollektiva handlande gav arbetarrörelsen dess styrka. En differentierad klasstruktur och en varierad intressestruktur betyder i gengäld nya alliansmöjligheter. Våra identiteter är i dag mer mångskiftande och rörliga, solidaritetens grund förskjuts från likhet till *ömsesidighet trots olikhet* (Hyman). Sambandet mellan social skiktning och etnisk identitet har fått växande betydelse. Här finns viktiga utgångspunkter för en förändrad socialdemokratisk identitet. Patriarkal genusordning ifrågasätts av feministiska rörelser. Spännande nydanande forskning har i dag utvecklats kring genusordning och etnicitet, snarare än kring klass i mer traditionell mening. Det finns också frågor som går utöver klass men som ändå förutsätter en kritisk hållning till dagens ekonomiska ordning. Vår tids stora frågor får alltmer en sådan universell räckvidd. Det handlar om kritik av kommersialiseringen och manipuleringen av vår livsmiljö, behovet av en etiskt grundad världsåskådning.

Det kollektiva handlandets förutsättningar har alltså förändrats. Frågorna om individen och kollektivet och människors självbestämmande blir mer framträdande, liksom olika gruppers särprägel. Inom

arbetarrörelsen uppfattas dock begreppet individualisering lätt som borgerligt. Det är en missuppfattning som vänstern får betala dyrt för under nyliberalismens "frihetsoffensiv".

Människovärdet, individens frigörelse

Det finns en till synes paradoxal motsättning i den svenska samhällsmodellen. Å ena sidan har Sverige gått ovanligt långt på det kollektiva handlandets väg med starka, centraliserade organisationer på arbetsmarknaden, rikstäckande kollektivavtal och en omfattande offentlig sektor. Mer än i de flesta andra länder är vi beredda att underordna oss gemensamma beslut och avstå privata pengar till gemensamma ändamål. Å andra sidan visar internationella värderingsundersökningar att svenskar i särskilt hög grad misstror auktoriteter och lägger vikt vid eget självbestämmande. I modernismens fortgående värderingsförskjutning från auktoritetsbundenhet till självbestämmande ligger Sverige i den absoluta täten; vi är som folk faktiskt de mest individuellt inriktade människorna i världen (Esmer, Pettersson). Det kan ses som ett dilemma för vänsterns traditionella synsätt – eller som en möjlighet till nytänkande.

En diskussion om individualiseringen och arbetarrörelsen kan ta avstamp i den svenska socialdemokratins 90-talsprogram. Ett huvudtema där var att det var dags att bygga **folkhemmets andra våning**. Den första våningen byggdes enhetligt för alla; barnbidrag till alla barn, gemensam grundskola under uppväxtåren, sen full sysselsättning, fast anställning med 40 timmar i veckan, rikstäckande kollektivavtal och solidarisk lönepolitik, försäkringsskydd mot sjukdomar och olycksfall och slutligen folkpension och ATP på gamla dagar samt avslutning i långvården, där alla samhällsklasser möttes och "la av sig sina kläder för att äntligen få möta Gud", som Hjalmar Gullberg skrev i en ofta citerad dikt. Det var grunden. Men när det var dags att bygga den andra våningen – sa 90-talsprogrammet – då kunde man öppna fönster åt olika håll, man kunde ha flyttbara väggar och göra inredningen mer individuell. Ovanför en välfärdspolitik som möter basbehoven, lika för alla, skulle folkhemsbygget ge utrymme för individuella behov och personliga önskemål.

Det är lätt att i efterhand konstatera att 90-talsprogrammet helt missförstod det ekonomiska och politiska läget vid 1990-talets början. Det var vid den tiden inte fråga om att bygga vidare mot nya höjder utan tvärtom att rädda det som räddas kunde av den första våningen – välfärdsstatens grundvalar. Ändå är det synd att slänga ut barnet med badvattnet; det fanns vettiga tankar i 90-talsprogrammet liksom i Giddens uppmärksammade bok om den tredje vägen som kom några år senare. Det vore fel

att döma ut hela den tredje vägens tänkande i efterhand bara för att Blair/Schröder-linjen utmynnade i ett uppenbart politiskt fiasko. BARNET som riskerar att följa med badvattnet handlar om individualiseringen, om människors strävan efter självbestämmande och om vänsterns syn på frihet.

Den som till äventyrs betraktar "individualism" i betydelsen kritik av auktoriteter och uppifrånstyrning som ett liberalt drag, som saknar förankring i arbetarklassen, kan studera rapporterna från den rättviseutredning som LO genomförde under första hälften av 1990-talet. Utredningen var först tänkt som en mer traditionell "låginkomstutredning" men arbetsättet gjorde den till en maktutredning underifrån. När fackliga samtalsgrupper inbjöds att ge sin syn på "de stora orättvisorna" på arbetsplatsen, i kommunen och i samhället i stort, blev det tydligt att medlemmarnas föreställning om rättvisa inte bara handlade om fördelningspolitik utan lika mycket om maktfrågor. Grupperna kritiserade en uppifrånstyrd arbetsorganisation och de hade konkreta idéer om hur arbetet kunde organiseras bättre. Deras erfarenhet var att idéerna inte nådde fram; "välgrundade idéer på verkstadsgolvet kommer inte produktionen till godo", som en grupp metallarbetare i Västsverige uttryckte saken. Och när grupperna gick vidare från arbetsplatsen till orättvisorna i samhället i stort handlade samtalen inte bara om arbetslöshet, växande inkomstklyftor och försämrade välfärdssystem utan lika mycket om en orättfärdig maktordning och om hur samhällets makthavare gynnar sig själva och varandra genom fallskärmar, mygel och svågerpolitik. Även facket fick en släng av slev. "Facket är som en latrin, största skitarna högst upp" skrev en grupp fackliga ungdomar i Västerbotten, glada åt ett tillfälle att få uttrycka sig lite provokativt.

Vilka är då samhällets makthavare? Grupperna pekade ut tre grupper: kapitalet eller de rika, de högutbildade och "politikerna", de senare i stort sett oberoende av partifärg. De som saknar makt angavs ofta med ord som "vi arbetare", "de lågavlönade" eller "vanligt folk". Men det var inga gnällspikar som talade. Protokollen uttryckte både vrede och handlingskraft och man resonerade en hel del om vad man själv kunde göra. Den kompakta kritiken mot olika former av uppifrånstyrning mynnade ut i en slutrapport som pekade ut tre dimensioner av rättvisa, vilka alla är viktiga: rent spel, rättvis fördelning och frihet från förtryck. Byggt på gruppernas samtalsprotokoll lyfte Rättviseutredningen särskilt fram rättvisans tredje dimension: kritiken av arbetslivets och samhällets hierarkier.

Internationella värderingsstudier bekräftar utredningens bild. Självständighet, att vilja forma sitt eget liv, misstro mot auktoriteter – det är några drag som kännetecknar den individualiseringsprocess som

fortgår i våra samhällen sedan mer än hundra år tillbaka. Människor vill ha mer att säga till om på arbetsplatsen och i livet i övrigt. Förändringen är minst lika stark i arbetarklassen som i "högre" samhällsskikt. Och svenskarna ligger alltså enligt dessa internationella värderingsundersökningar i framkanten av den utvecklingen.

Kan socialdemokratin bejaka individualismen? Och – kan människors strävan mot självbestämmande främjas genom kollektivt handlande? Medan liberalismen lagt tonvikten på individens frihet att själv välja sitt sätt att leva, har socialdemokratin på ett helt annat sätt betonat det enskilda människoödet grundläggande beroende av kollektivet. I 1980-talets frihetsdebatt framställde Timbrohögern friheten som människans rätt att (inom vissa restriktioner) göra vad han eller hon vill. Mot detta ställde Socialdemokraterna ett synsätt där friheten kopplades till jämlikhet. Klassanalysen hade visserligen, skriver Yrsa Stenius i boken *Epokskifte*,⁹ avlösts av en modern välfärdspolitik för alla. Fortfarande stod dock samhällets strukturer i centrum, "alla de mekanismer i människans arv och miljö som ... begränsar (hennes) valmöjligheter och möjliga livsbanor". Man hade fortfarande fötfast i en teori om samhällets orsakssammanhang. Men med 1980- och 90-talens skifte i tidsandan kom välfärdspolitiken alltmer i vanrykte i den tongivande samhällsdebatten. Marknaden fick ersätta demokratin som mönster för social samverkan och gemensamt beslutsfattande. Kritiken fick genomslag även inom arbetarrörelsen. Alltmer kom frågor att ställas som fortfarande väntar på sitt svar. Har socialdemokratin syn på sambandet mellan samhällsstruktur och individens livschanser förändrats i grunden?

"Så länge människors upplevelse av egenvärde, självförverkligande, tillhörighet, ja kanske rentav kärlek, var starkt knutna till deras materiella och sociala ambitioner, till 'att arbeta och få det bättre', var socialdemokratin samhälls- och människosyn inte bara i harmoni sinsemellan utan också med verkligheten och framtiden", fortsätter Yrsa Stenius. Kanske, skriver hon, ligger det kvar ett arv från klassanalysen och den marxistiska människosynen, där människan ses som styrd av sin klassposition, som gör att socialdemokratin bär på en grundmurad ovilja att låta människan ta ansvar för sina val?

Vänsterns nyttotradition och dess uppifrånstyrning kom under 1980- och 90-talen att ingå en olycklig förening med ekonomismen. Det är läge för en vänsterns frigörelseberättelse, en individualismens reformagenda i välfärdspolitiken och arbetslivet. Produktionens nya organisering och finanskapitalets

⁹ Uppsats av Yrsa Stenius i *Epokskifte* (red. Lindberg, Sahlström), Rabén Prisma 1997.

ägarroll på allt längre avstånd från arbetets utförande skapar möjligheter för de verksamma i produktion och reproduktion att ta över den faktiska makten över arbetets organisering. Det finns utrymme för en ny frigörelseberättelse som tar sikte på arbetslivets demokratisering.

Arbetarrörelsens vägval

Den europeiska socialdemokratin liknar i dag mest en blek, socialliberal kopia av borgerligheten. Man nöjer sig med att försöka visa att man kan sköta den ekonomiska tillväxten bättre än högern och skapa vissa fördelningspolitiska förskjutningar i utfallet. All diskussion om maktfrågorna har förts åt sidan. Samtidigt har frigörelsetraditionen fått vika för det nyttorationella tänkandets envælde. Uppifrånperspektivet dominerar. Och den akademiska världens analyser av samhällsutvecklingen tycks mig dessvärre i huvudsak bli alltmer sofistikerade och akademiskt inåtvända, snarare än alltmer politiskt relevanta.

I den här lilla essän har jag velat bidra till en diskussion om hur kvardröjande tankemönster från industrisamhällets och den nationella klasskompromissens tid hindrar socialdemokratin eller den politiska vänstern från att vara en stark politisk kraft i dagens Europa. Frågeställningen är naturligtvis mycket bredare än vad en liten essä kan svara upp mot. Många teman skulle behöva utvecklas, inte minst individualiseringen och det kollektiva handlandets nutida dilemman.

Jag menar sammanfattningsvis att problemet för dagens socialdemokrati är bristen på en teori om samhälleliga orsakssammanhang. Den analys av samhällets intressekonflikter som utvecklades under industrisamhällets och välfärdskapitalismens tid bär inte längre. Ingen ny har kommit i dess ställe. Till följd av detta tomrum har politiken i stället kommit att präglas av kortsiktig röstmaximering, riktad mot föreställda "marginalväljare".

Kapitalismen har enligt min mening under de senaste trettio åren genomgått djupgående förändringar – produktionens snabba rörlighet, den sociala reproduktionens inordning under vinstintresset, finanskapitalismens framväxt och "globaliseringen" – förändringar som sammantagna gör att vi kan tala om ett nytt skede i kapitalismens utveckling: från välfärdskapitalism till finanskapitalism. Föreställningen att klassamhället tonar bort och de sociala motsättningarna minskar är vilseledande. Klyftorna växer men de ändrar också karaktär. Lönearbetets villkor spelar fortfarande en central roll i människors liv; den samlade sysselsättningsgraden har fortsatt att öka, främst genom

kvinnors förvärvsarbete. Men en ny lika viktig konfliktlinje har växt fram kring de värden och intressen som ska styra vår omvårdnad, skola och livsmiljö. Och globaliseringen kräver ett fackligt och politiskt handlande över nationsgränserna för att stärka maktresurserna i folkmajoritetens händer gentemot en kapitalmakt som fått alltmer destruktiva drag. Kapitalismen, med högsta vinstavkastning som bärande drivkraft, skapar minst lika starka intressekonflikter i dag som under industrialiseringens tid.

Kan verkligen socialdemokratin förnya sig?

Socialdemokratins historiska roll borde vara att i reformistisk anda omvandla denna kapitalistiska ordning. Den uppgiften är minst lika aktuell i dag som när rörelsen växte fram för mer än hundra år sedan. Vad som krävs är modet att ställa nya frågor om maktordningens bärande drag och förändringens nya möjligheter. Ur en bred omprövande diskussion om den sena kapitalismens intressekonflikter och hur dessa kan bemötas kan en sammanhängande analys av dagens maktordning utvecklas. Bara så kan grund läggas för en ny vänsterpolitik.

Vad finns det då som talar för att dagens bleka socialliberala kopia av borgerligheten (mitt gamla parti sedan mer än femtio år) skulle bli en ny omvandlande kraft i förhållande till den sena kapitalismen? Jag måste erkänna att jag själv är ganska skeptisk. Det krävs nog en kris. Men den har vi ju – en dubbel kris.

I diskussionen om den dubbla finans- och klimatkrisen finns dock, märkligt nog, ingen socialdemokratisk linje i Europa ännu. Olika nationella intressen ställs mot varandra och varje lands socialdemokrati ser till det egna landets intressen. Men en stor kris kan skapa djupa förskjutningar i det politiska och idémässiga landskapet, vilket krisen i Europa och Nordamerika åren kring 1930 visade. Först 1933 började det stå klart att den ledande föreställningen om den passiva nattväktarstaten hade ersatts en aktiv hållning som utgick från ett statligt ansvar för att tillgodose medborgarnas krav på arbete och social trygghet. Skiftet i syn på statens roll i det ekonomiska livet höll i sig fram till 1980-talets början. Det är ännu för tidigt att se återverkningarna av dagens kris, vi är inte vid 1933 men kanske vid 1931.

En föreställd maktlöshet

En huvudorsak till bristen på socialdemokratisk analys av samhällets konfliktytor är en föreställd maktlöshet inför samhällsutvecklingen, bristfälligt skyld bakom käckta paroller om att politiken styr. Politik är förvisso inte bara "att vilja" eller "att välja", det finns svårbemästrade strukturella förut-

sättningar att hantera. Men strukturella förändringar är å andra sidan aldrig opåverkade av olika aktörers handlande. Det finns inga aktörer som kan handla utan strukturella restriktioner men det finns heller inga strukturella förändringar som inte influeras av sociala aktörers handlande.

Socialdemokratiens föreställda maktlöshet hänger samman med att man hittills mest sett de strukturella förändringarnas negativa drag. En kvardröjande nationellt avgränsad tankeram har bidragit. Men kapitalismens nya mönster har även positiva förtecken för socialdemokratin, arbetarrörelsen och en vänster i bred mening. Dagens producerande kedjor och nätverk är starkt störningskänsliga. De är sårbara för genomtänkta samordnade aktioner från en facklig rörelse med förmåga att vidta stridsåtgärder på tvärs över nationsgränserna. Stora delar av varu- och tjänsteproduktionen är också känsliga för aktioner från alltmer medvetna konsumenter. Och de återkommande kriserna skapar en bred bas för kritik av dagens obalanserade kapitalism, en kritik som ibland får gensvar även bland det långsiktiga produktionskapitalets företrädare. Den nya kapitalismen är alltså mer – inte mindre – sårbar och öppen för både kritik och motstånd. Och inte minst: en stor del av det alltmer dominerande finanskapitalet är löntagarnas egna pengar.

Socialdemokratin och de folkliga rörelserna

En vänsterstrategi som utgår från dagens konfliktlinjer kräver stora förändringar i förhållande till industrisamhällets tänkande. Den förutsätter öppenhet för nytänkande och nya organisationsformer. Klass har inte samma innebörd som under industrialismens skede. En sluten klassidentifiering och stark bindning till tillväxtens sociala pakter har medfört att arbetarrörelsen kommit i kulturellt och ideologiskt laddade konflikter med både miljörörelsen och det tidiga 2000-talets globaliseringskritiker.

Socialdemokratin är historiskt sett inte bara ett parti utan den politiska delen av en folkrörelse. Verktygen i vanligt folks händer – främst rösträtten och facket – är fortfarande huvudsakligen nationellt verksamma medan kapitalmakten är snabbriktig över gränserna. Det handlar därför om att återställa en rubbad maktbalans. Efter välfärdskapitalismens skede har balansen rubbats och kapitalismens destruktiva krafter stärkts. Den organisatoriska uppgiften är att bygga balanserande maktresurser genom rösträtten och facket och ihop med andra nya och nygamla sociala rörelser.

Den traditionella fackliga kampen är minst lika viktig i dag som tidigare men den växer i dag ut över nationsgränserna. Bilarbetare i Europa skapar en solidaritetspakt för att inte spelas ut mot varandra.

Textilarbetare i Asien börjar bygga ett gemensamt lönegolv. Lastbilschaufförer runt Östersjön, som kör kors och tvärs i varandras länder, skapar praktisk samverkan. Anläggningsarbetare från många europeiska länder med olika lönekontrakt, samlade i ett tunnelbygge under Alperna, tar gemensamma stridsåtgärder för en säkrare arbetsmiljö. Här, och i hundratals andra fall, byggs nya samverkansformer arbetare emellan. Vi ser också hur fackliga aktivister går samman med lokalbefolkningen i en kamp för vatten som folklig rättighet. Arrendatorer och jordlösa, liksom städernas arbetslösa eller gatuförsäljare, organiserar sig till gemensamt handlande – men inte som i industrisamhället mot en arbetsgivare. Det som växer fram är en ny demokratisk och civilisatorisk kamp som formar nya maktresurser i folkets händer; inte bara fackligt i traditionell mening utan även med hjälp av konsumentmakt och aktioner genom nya sociala media.

En förnyad socialdemokrati (eller ny vänster) med den här inriktningen kommer att ha en mer varierad anknytning till en rad olika folkrörelser. Fackliga organisationer kommer fortfarande att vara viktiga partners men LO-förbundens privilegierade position i dagens svenska ordning för "facklig-politisk samverkan" kommer att tona bort. Sett ur fackligt perspektiv öppnar detta i sin tur för en mer offensiv och stridsberedd hållning på den fackliga sidan, som inte nostalgiskt blickar tillbaka mot efterkrigstidens sociala kompromiss och "svenska modell".

Socialdemokratins sociala bas – och frågan om "medelklassen"

De grupper som kan mobiliseras för att konfrontera kapitalintressenas invasion av vår livsmiljö går långt utöver arbetarklassen i traditionell mening. De stora vinstintressenas invasion av välfärdssektorn och hela den sociala reproduktionen ger en bred potentiell bas för en kritik av det ohejdade vinstintressets utarmning av vår miljö och våra livsvärden. De nya möjligheterna pekar på en ny sårbarhet hos de ekonomiska makthavarna och en breddad intressebas för arbetare (i mycket bred mening) och konsumenter. Det finns också en bred löntagarbaser när det gäller att se till att förvaltningen av löntagarnas pensionskapital ska styras av dem som äger den uppskjutna lönen – löntagarna.

Jag ser med stor oro på den medelklassfixering som i dag präglar politiken i Sverige och Europa. I skrämmande omfattning har i dag allianser kunnat byggas uppifrån, med sänkta skatter för dem med fasta jobb och hyggliga inkomster, skattesänkningar som, trots att de varit oproportionerligt gynnsamma för de riktigt välbeställda, framställts som ett intresse för låg- och medelinkomsttagare, medan sjuka och arbetslösa ska drivas tillbaka till arbetslivet med hjälp av sänkta ersättningar och

hårdare krav. Diskussionen om tvåtredjedelssamhället tycks ha tystnat – det kan uttrycka att det samhället faktiskt är här.

Medelklassen eller de utsatta grupperna? Det är ett omöjligt val – socialdemokratin måste göra båda delarna. Så har det alltid varit. De generella välfärdsanordningarna har varit ett viktigt kitt som hållit samman, de har gett bättre skydd mot utbredd fattigdom samtidigt som de, byggda enligt Gustav Möllers paroll ”endast det bästa är gott nog åt folket”, varit tillräckligt bra för att även medelklassgrupperna kunnat se sina behov tillgodosedda. En förnyad vänster måste ofrånkomligen bygga trygghetsanordningar som svarar mot dagens risker och omställningsbehov, inte minst för livslångt lärande, där de utsattas intressen knyts samman med medelklassens. Arbetslivets mer differentierade skiktning och de växande kraven på självbestämmande pekar mot rättigheter i egna händer och variationsmöjligheter efter egna behov och önskemål. Konton för kunskapsutveckling, kollektivt finansierade men styrda av individens behov och intressen, kan vara ett exempel.

Medelklassfixeringen gör politiken konflikträdd. En radikalt ifrågasättande samhällsanalys – som låginkomstutredningen på sin tid men nu med nya förtecken – är ett livsvillkor för en ny vänster. Drivkraften måste vara en upprördhet över samhällets orättvisor. En ny samhällskritisk rörelse måste ta spjörn mot sådana drag som växande klyftor och fattigdom, arbetslivets brutalisering (Wahl), reproduktionens varufiering, de stora kapitalintressenas invasion av vårt liv och sammansmältningen mellan politiker och kapitalintressen. Det är socialdemokratins förmåga att identifiera och angripa de viktiga sociala problemen som är avgörande för om den har en roll i morgondagens samhälle.

Arbetslivet erbjuder även i dag det starkaste mobiliseringsområdet. Men klassamhället struktureras inte längre enbart inom nationalstatens ram utan också genom vår position i ett globalt klassamhälle. Och intresse- och idékonflikterna inom den sociala reproduktionens sfär väntar på att bli politiserade. Till det kommer klimatfrågans nya betydelse. En hållning som tar spjörn mot vinstintressenas och det kommersiella tänkandets invasion av våra liv pekar ut en framtidsuppgift väl i nivå med industrisamhällets ”sociala fråga”, den som gav socialdemokratin dess tidigare identitet. Den nya uppgiften har lika stark ideologisk laddning som den föregående och de båda låter sig utomordentligt väl kombineras i en kritisk samhällssyn, riktad mot de kortsiktiga vinstintressenas dominans. Motståndet mot kapitalismens orättfärdiga konsekvenser får i dag på nytt en levande etisk dimension, en helhetssyn på vår livsmiljö väntar på att ta form.

Är en annan socialdemokrati möjlig?

Jag kan sammantaget se tre möjliga impulser som kan leda socialdemokratin mot att på nytt bli en politisk rörelse med en teori om samhällets intressekonflikter och en reformistiskt samhälls-omvandlande agenda. Den första kan komma genom att den globala finans- och klimatkrisen tvingar fram nytänkande kring regleringen av finanskapitalet och kräver transnationellt handlande som begränsar finanskapitalismens utpressningsmöjligheter. Kapitalet behöver kanaliseras till produktiva och miljöriktiga investeringar. Den politiska makten behöver därför skaffa sig verktyg att styra investeringarnas nivå och inriktning. Användningen av löntagarnas pensionskapital kan bli en nyckelfråga när det gäller att återställa en maktbalans mellan arbete och kapital i fråga om makten över investeringarna.

Den andra impulsen till ett förnyat samhällskritiskt tänkande kan komma genom att löntagare från olika länder bygger upp olika former av fackligt handlande som kan tvinga de transnationella företagen att ta ett socialt ansvar och att erkänna de anställdas rättmätiga intressen. Även de jordlösa, gatuförsäljarna och de anställda i den informella sektorn börjar sluta sig samman och kräva sina rättigheter. Här växer en social kamp för värdiga levnadsvillkor som påminner om den kamp som arbetarrörelsen föddes ur. De kommer även att ställa krav på politiska förändringar, inte minst förändrade handelsvillkor, som en förnyad socialdemokrati borde kunna medverka till.

Den tredje impulsen till en förnyelse kan utvecklas genom samarbetet med andra sociala rörelser, i synnerhet de som uttrycker ett motstånd mot kommersialiseringen av vård, skola, omsorg och hela vår livsmiljö. Den i kapitalismen inflätade genusordningen och exploateringen av etniskt nedvärderade ("rasifierade") grupper kan bredda den fackliga kampen för människovärde, arbetarrörelsens gamla ledord. I vårt land kan ett sådant samarbete förhoppningsvis utvecklas ur den röd-gröna alliansen. Politik är inte bara fördelning av materiella nyttigheter. Politik är känsla och liv. *Vårt sätt att leva tillsammans kommer att ändras*, skriver tjugosju yngre rödgröna debattörer med en titel som hämtats från Göran Sonnevis diktsamling *Det omöjliga*. En öppen idédebatt med högt i tak inom och kring den röd-gröna alliansen skulle kunna utveckla en förnyad samhällsanalys och en gemensam värdegrund.

Referenser

Joan Acker: *Class Questions: Feminist Answers*, Rowman & Littlefield 2006.

Roland Erne: *European Unions – Labour's Quest for a Transnational Democracy*, Cornell University Press 2008.

Yilmaz Esmer, Thorleif Pettersson: *Measuring and Mapping Culture: 25 years of comparative value studies*, Koninklijke Brill 2007.

Hansjörg Herr, Milka Kazandziska: The labour market and deflation in Japan, i *International Journal of Labour Research* 2010/2/1

Frank Hoffer: The Great Recession: A turning point for labour? i *International Journal of Labour Research*, 2010/2/1.

Jörg Huffs Schmid: *Finansvärdens inverkan på de europeiska sociala modellerna* i Socialistisk debatt nr 4/2008.

Richard Hyman: Trade unions, global competition and options for solidarity i Bieler, Lindberg (red.) *Global Restructuring, Labour and the Challenges for Transnational Solidarity*, Routledge 2010.

Lennart Schön: *En modern svensk ekonomisk historia – tillväxt och omvandling under två sekler*, SNS Förlag 2000.

Roland Spånt: *Kapitalets revansch – kan löntagarna komma tillbaka?* Premiss 2007.

Asbjörn Wahl: *Velferdsstatens vekst – og fall?* Gyldendal 2009.